

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.213.7 + 343.211.4
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.5.33>

БАХУРИНСЬКА О. О.

**ІМУНІТЕТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ:
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК**

**IMMUNITY IN CRIMINAL LAW:
PROBLEMS OF DEFINING CONCEPTS AND FEATURES**

У статті здійснено теоретичне дослідження правового імунітету як окремого різновиду правових імунітетів. Метою цієї статті є вивчення поняття імунітету у кримінальному праві як самостійної правової категорії. Автор досліджує сутність кримінально-правового імунітету на підставі розуміння та визначення поняття правового імунітету у дослідженнях з міжнародного права, конституційного права, кримінально-процесуального права. Основну увагу приділено визначенню специфічних ознак кримінально-правового імунітету. Доводиться, що кримінально-правовий імунітет є привілеєм від кримінальної відповідальності, який встановлений для окремих категорій осіб, передбачених у кримінальному законі. Кримінальний кодекс України передбачає імунітет від кримінальної відповідальності у частині 4 статті 6, частині 2 статті 385 та частині 2 статті 396. Імунітет від кримінальної відповідальності, передбачений частиною 4 статті 6 Кримінального кодексу України, поширюється на дипломатичних агентів, які не є підсудними у кримінальних справах судам України. Імунітет від кримінальної відповідальності, передбачений частиною 2 статті 385 та частиною 2 статті 396 Кримінального кодексу України, поширюється на осіб, коло яких визначається у пункті 1 частини 1 статті 3 та статті 18 Кримінального процесуального кодексу України. Кримінально-правовий імунітет має конкретну соціально-правову обумовленість та спрямований на посилення правовий захист суб'єктів права у зв'язку, зокрема, із необхідністю безперешкодного виконання дипломатичним агентом публічно значимих службових повноважень та функцій, або з реалізацією особою свого конституційного права, що має гарантувати обмеження неправомірного втручання у сферу приватно-сімейних інтересів особи. Наголошується, що імунітети у кримінальному праві мають інтегральний зв'язок з відповідними міжнародно-правовими та кримінально-процесуальними імунітетами. Методом, покладеним в основу дослідження, є метод аналізу чинного кримінального законодавства України та аналіз міжнародно-правових актів, пов'язаних з питаннями регулювання кримінально-правового імунітету дипломатичного агента, а також положень кримінально-процесуального законодавства України, що пов'язані із питаннями регулювання кримінально-процесуального імунітету свідка.

Ключові слова: *правовий імунітет; кримінально-правовий імунітет; імунітет від кримінальної відповідальності; імунітет свідка; дипломатичний імунітет; забезпечення прав та свобод людини.*

In the research paper was carried out the theoretical study of the criminal legal immunity research of legal immunity as a type of legal immunity. The purpose of this work is to study the concept of immunity in criminal law as a specific legal category. The author examines the essence of criminal immunity based on the understanding of the concept of legal immunity in international, constitutional, criminal procedural law. The main attention is paid to the definition of specific features of criminal legal immunity. It has been proven that criminal immunity is a privilege from criminal liability established for certain categories of persons. The place of the rule on immunity, the Part 4 of Article 6, Part 2 of Article 385 and Part 2 of Article of the Criminal Code of Ukraine. Immunity from criminal liability, provided for in part 4 of Article 6 of the Criminal Code of Ukraine, applies to diplomatic agents who are not liable in criminal cases to the courts of Ukraine. Immunity from criminal liability, provided for in Part 2 of Article 385 and Part 2 of Article 396, applies to persons defined in §1 of Part 1 of Article 3 and Article 18 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Criminal legal immunity has a specific social focus on enhanced legal protection of legal subjects in connection with the need for the unimpeded performance of publicly significant official powers by a diplomatic agent, or the exercise by a person of his constitutional right, which should guarantee the limitation of unlawful interference in the sphere of private and family matters interests of the person. The author focuses that immunities in criminal law have an integral connection with the relevant international legal and criminal procedural immunities. The method laid down in to the work is the method of analysis of the current criminal legislation of Ukraine and a legal analysis of international legal acts related to the regulation of the criminal legal immunity of a diplomatic agent, as well as the rules of the criminal procedural legislation of Ukraine related to the regulation of criminal procedure witness immunity.

Key words: *legal immunity; criminal legal immunity; privilege from criminal liability; witnesses immunity; diplomatic immunity; ensuring human rights and freedoms.*

Вступ. Реалії, в яких перебуває держава Україна останній час, обумовила необхідність правового забезпечення та врегулювання значної кількості проблемних напрямків безпекового, політичного, економічного, соціального характеру. Це також посилює увагу до певних правових явищ, одним з яких, зокрема, є правовий імунітет.

Історично давно відомий феномен правового імунітету набув актуалізації в сучасному вітчизняному суспільно-політичному та правовому дискурсах не в останню чергу через прийняття органами законодавчої влади та судовими інституціями низки рішень, необхідних для правового забезпечення національної політики в умовах російської війни проти України.

Так, не можна не помітити додаткової уваги до поняття правового імунітету держави (суверенного імунітету), яку привернула, зокрема, постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц, у якій Суд підтвердив свою правову позицію (викладену у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17) про те, що Російська Федерація, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет для уникнення відповідальності за заподіяння майнової шкоди, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі – громадянину України [1].

Значний резонанс в питанні про сутність правового імунітету викликав, Закон України № 2124-ІХ від 15 березня 2022 року « Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», яким визначено поняття «бойового імунітету» як правової підстави звільнення від відповідальності [2].

Правові імунітети найбільш ґрунтовно досліджуються у теорії права, у галузях міжнародного та конституційного права, у кримінально-процесуальному праві. У кримінальному праві правові імунітети не є предметом пильної уваги науковців; до цього поняття, як правило, звертаються при аналізі чинності закону про кримінальну відповідальність за колом осіб (зокрема, ст. 6 КК України).

В рамках відповідних юридичних наукових сфер окремим проблемам правових імунітетів присвятили свої праці І. В. Бабій, С.В. Бобровник, О.П. Васильченко, С.Г. Волкотруб, О.В. Драгневіч, М.І.Козюбра, А. Ю. Кожевников, Р.О. Куйбіда, О. В. Марцеляк, А.І. Музика,

Є.В. Назаренко, Н.М. Оніщенко, О.М. Овчаренко, М.А. Погорецький, С.П. Погребняк, О.О. Рент, С.В. Свириденко, О.Ф. Скакун, В. М. Тертишник, О.В. Ткаля, В.Г. Уваров, Л. Д. Удалова, О.Д. Чепель та інші правники. У публікаціях досліджуються такі конструкції як імунітет держави, дипломатичний імунітет, посадовий або службовий імунітет, імунітет свідка, родинний імунітет тощо. І хоча імунітет вважається комплексною правовою категорією, дослідники його окремих різновидів безперечно заглиблюються у проблеми визначення специфіки правової природи та галузевих рис правових імунітетів. У порядку класифікації за галузевою приналежністю інколи виділяють кримінально-правовий імунітет як окремий різновид правового імунітету [3], однак при цьому не визначаються його специфічні галузеві ознаки, які б свідчили про його самостійний інституційний характер. При цьому інколи ототожнюються підстави непритягнення до кримінальної відповідальності (за яких особа не підлягає кримінальній відповідальності) за кримінальним законом з підставами для особливого порядку притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального переслідування, що створює суперечливе сприйняття зазначених категорій у контексті питання про правовий імунітет у кримінальному праві.

Окрім того, на доктринальному рівні сформувалася позиція, згідно якої кримінально-правовий імунітет розглядається (має розглядатися) як підстава звільнення від кримінальної відповідальності [3, с. 66–67].

Постановка завдання. Метою цієї статті є вивчення питання про правову сутність й ознаки кримінально-правового імунітету та його теоретичну розробку у доктрині кримінального права, а також виокремлення основних ознак, що характеризують імунітет від кримінальної відповідальності як самостійну правову категорію.

Результати дослідження. У юридичній літературі правовий імунітет одностайно розглядається як одна з ланок механізму реалізації захисту прав та свобод людини, як один із правових засобів, завдяки якому держава надає виключне право певним категоріям суб'єктів правовідносин не підпорядковуватися окремим загальним правилам [4, с. 127].

Правовий імунітет як законодавчо врегульований елемент правового статусу чітко визначеного нормами міжнародного права, Конституцією та іншими національними законами кола суб'єктів, виступає гарантією, що покликана забезпечити недоторканність і невідповідальність особи (чи їх більший обсяг порівняно з іншими особами), важливим правостимулюючим засобом, завдяки якому забезпечується безперешкодне та ефективне здійснення певними суб'єктами своїх професійних прав та обов'язків, усувається можливість для необґрунтованого посягання на них з боку правоохоронних органів [5, с. 14–15]. Імунітети покликані запобігти погіршеному становищу особи (запобігти обмеженню прав суб'єкта чи покладанню на нього обтяжливого обов'язку), посилюють захищеність окремих суб'єктів від незаконного обмеження їх недоторканності, розширюють коло можливостей їх державного захисту [5, с. 6].

Спираючись на визначення О.В.Ткалі, під правовим імунітетом розуміємо самостійну форму правових винятків з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги), або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності здійснюється в спеціальному процесуальному порядку [6, с. 17].

Дослідниками феномену правового імунітету визначаються такі його основні ознаки: зокрема, він 1) створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють; 2) є своєрідним винятком із загального правового статусу особи; 3) поширюється виключно на конкретно визначене коло осіб, перелік яких передбачений у законодавстві; 4) не є особистим привілеєм для осіб визначених законом категорій, а засобом забезпечення здійснення ними публічно значимих міжнародних, державних, службових чи професійних або громадських обов'язків (діяльності); 5) за своїм змістом характеризується або звільненням суб'єкта права від виконання певних обов'язків, або звільненням від юридичної відповідальності, або особливим порядком притягнення до юридичної відповідальності [6, с. 7; 7, с. 44].

Вивчення наукових джерел загальнотеоретичного, конституційно-правового, кримінально-процесуального напрямків свідчить, що при дослідженні поняття та особливостей правового імунітету автори, як правило, у предмет аналізу включають, крім положень відповідного галузевого законодавства, і окремі положення КК України, зокрема: 1) ч. 4 ст. 6, яка закріплює особливий порядок вирішення питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних

справах судам України; 2) ч. 2 ст. 385, згідно з якою не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або у суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Юридичні конструкції, описані у наведених кримінально-правових приписах, багатьма правниками традиційно розглядаються в цілому або як складові відповідних інститутів міжнародного права або ж, відповідно, кримінально-процесуального права. За сутністю останнього, зокрема, під імунітетом від притягнення до кримінальної відповідальності розуміється сукупність норм, що передбачають винятки із загального порядку провадження у кримінальному процесі щодо визначених у законі категорій суб'єктів права, додаткові гарантії, які, не виключаючи кримінальної відповідальності, передбачають специфічний порядок проведення процесуальних дій, передбачених КПК України, з метою забезпечення юридично доцільної диференціації процесуальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального переслідування.

Уявляється, що такий підхід до оцінки положень ч. 4 ст. 6 та ч. 2 ст. 385 КК України не відповідає букві чинного кримінального законодавства, у якому знаходимо орієнтир на імунітети як матеріально-правову категорію.

У цьому контексті варто звернути увагу на категорії «невідповідальність» та «недоторканність» як складові правового імунітету. Так, суддя Конституційного Суду України С.В. Шевчук, розглядаючи в Окремій думці стосовно Висновку Конституційного Суду України від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 питання щодо недоторканності народних депутатів України й суддів, з посиланням на проведене Групою держав проти корупції (GRECO) дослідження зв'язку імунітетів державних службовців із корупцією, резюмує, що «невідповідальність» («імунітет від відповідальності»), «non-liability immunity») є матеріальним імунітетом і охоплює заборону на притягнення до будь-якого виду юридичної відповідальності за визначені дії, як, наприклад, висловлені парламентарями думки або винесені суддями рішення. «Недоторканність» («непорушність»), «inviolability-immunity») є процесуальним імунітетом, що має компліментарний характер стосовно матеріального імунітету [8, с. 4–5]. «Імунітет недоторканності» захищає відповідні категорії суб'єктів правовідносин від застосування щодо них на загальних засадах певних заходів процесуального характеру, забезпечує гарантії свободи їхньої участі у процедурах судочинства.

Отже, використовуючи викладені вище міркування, можна зробити висновок про те, що у КК України закріплений «імунітет від відповідальності» як специфічний правомірний виняток у сфері настання кримінальної відповідальності, який встановлений у нормах кримінального закону, тобто кримінально-правовий імунітет як матеріально-правова категорія.

Крім вищезазначених ч. 4 ст. 6 та ч. 2 ст. 385 КК України, до кримінально-правових норм, у яких сформульований імунітет від кримінальної відповідальності для визначеної у законі категорії осіб (за наявності у їхніх діях підстави для такої відповідальності) треба віднести і ч. 2 ст. 396 КК України, згідно з якою не підлягають кримінальній відповідальності за заздальгідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом. Такий імунітет умовно можна назвати «імунітетом від відповідальності осіб, причетних до злочину».

Враховуючи те, що в цілому ознаки правового імунітету є умовними, та спираючись на результати наукових досліджень їх змісту [6, с. 7; 7, с. 44; 9, с. 8] основні ознаки, які притаманні кримінально-правовому імунітету, можуть бути сформульовані наступним чином:

1. Кримінально-правовий імунітет встановлюється у конкретних нормах Загальної або Особливої частин КК України і заснований на нормах міжнародного права, Конституції України та інших законах України.

2. Кримінально-правовий імунітет поширюється виключно на конкретно визначене коло осіб, перелік яких передбачений у законодавстві.

Імунітет від кримінальної відповідальності, передбачений у ч. 4 ст. 6 КК України, поширюється на дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України. Імунітет від кримінальної відповідальності, передбачений у ч. 2 ст. 385 КК України, поширюється на осіб, які користуються свободою від самовикриття чи правом не свідчити проти їх близьких родичів та членів сім'ї, коло яких визначається у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України. Імунітет від кримінальної відповідальності, передбачений у ч. 2 ст. 396 КК України, поширюється на визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин, за заздальгідь не обіцяне приховування такого злочину. Згідно з КПК України до близьких родичів

та членів сім'ї відносяться чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

3. Кримінально-правовий імунітет є окремим нормативно-правовим винятком із загальних підстав настання кримінальної відповідальності, за своїм змістом є привілеєм від кримінальної відповідальності для особи, у діях якої є підстава для такої відповідальності за змістом ч.1 ст.2 КК України. Підставою непрятого до кримінальної відповідальності осіб, визначених у зазначених вище нормах КК України, не є, наприклад, невисокий ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння, або ж вчинення суспільно небезпечного діяння за обставин, які обумовлюють його суспільну корисність і відтак правомірність.

4. Кримінально-правовий імунітет має особливу правову та конкретну соціальну обумовленість, носить функціональний характер – залежно від категорії суб'єктів кримінально-правових відносин, на яких поширюється імунітет, спрямований на підвищений правовий захист таких суб'єктів у зв'язку із: а) необхідністю безперешкодного виконання дипломатичним агентом публічно значимих службових повноважень, або б) з реалізацією особою свого конституційного права, що має гарантувати обмеження неправомірно втручання у сферу приватно-родинних інтересів особи.

Функціональна підстава надання правових імунітетів традиційно пов'язується виключно із реалізацією особою міжнародних, державних або громадських функцій чи виконанням нею публічно значимої діяльності, яку вона здійснює, обіймаючи певну посаду. Щодо «родинного» свідоцького імунітету треба робити певне застереження, оскільки цей привілей від кримінальної відповідальності заснований на зв'язках родинної близькості з особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння. Але і в даному випадку переслідуються суспільно значуща мета надання правового імунітету, що впливає з концепції дотримання прав людини. Вимагати від родичів свідчити проти особи, з якою вони пов'язані близькими стосунками, і, у свою чергу, передбачати відповідальність за відмову давати такі свідчення протирічить праву, встановленому Конституцією, та моральним засадам. Дослідники звертають увагу на наявну у досліджуваному аспекті морально-етичну проблему «родинного» свідоцького правового імунітету: при свідченні близьких родичів виникає конфлікт між правовим суспільно значимим обов'язком надавати свідоцьку інформацію, що є одним з важливих доказів у кримінальному провадженні, з одного боку, та етичним, що вимагає не завдавати шкоди близькій людині, не сприяти розриву споріднених відносин або ж не вчинювати протиправних дій, відмовляючись від свідчень чи говорити неправду [10, с. 241]. Тому у питанні надання цього привілею від кримінальної відповідальності важливим є дотримання балансу між суспільним інтересом встановлення істини у кримінальному провадженні і потребою збереження приватних інтересів особи.

5) Імунітети у кримінальному праві мають інтегральний зв'язок з відповідними міжнародно-правовими та кримінально-процесуальними імунітетами.

Відсильний характер диспозиції ч. 4 ст. 6 КК України підтверджує, що дипломатичний імунітет від кримінальної юрисдикції у країні перебування має міжнародно-правову природу, оскільки виник у сфері міжнародних відносин, не може бути подоланий «зусиллями» національних кримінально-правових та процесуальних механізмів, а питання про підстави та межі кримінальної відповідальності дипломатичних представників іноземних держав та інших осіб, непідсудних у кримінальних справах судам України, вирішується за прямою дією норм міжнародного права. Таким чином, КК України містить вказівку про дипломатичний імунітет від кримінальної відповідальності, а змістовно він впливає з міжнародно-правових положень, які регламентують особливості чинності національного кримінального законодавства щодо наділених таким імунітетом осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на території країни перебування. У більш широкому значенні імунітет дипломатичних агентів від кримінальної юрисдикції у країні перебування включає імунітет від кримінальної відповідальності та особисту недоторканність від застосування певних заходів кримінально-процесуального характеру.

Щодо зв'язку кримінально-матеріальної та процесуальної сторін імунітету треба зазначити, що положення ч. 2 ст. 385 КК України і ст. 18, ст.ст. 65-67 КПК України є нормами-реалізаціями конституційного припису (ч.1 ст. 63 Конституції України) про свідоцький імунітет. Процесуальний аспект імунітету свідка проявляється, зокрема, у нормативному закріпленні права учасників кримінального провадження не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів або ж дати згоду на такі свідчення, процедуру наділення таким правом, механізм та процесуальні гарантії цього права.

Процесуальні гарантії, що є складовою імунітету свідка, так само можуть поширюватися і на осіб, передбачених у ч. 2 ст. 396 КК України, у разі набуття ними відповідного процесуального статусу.

Висновки. Запропоновані ознаки є орієнтиром для визначення сутності кримінально-правового імунітету як специфічної галузевої правової категорії і дозволяють говорити про становлення у кримінально-правовій сфері інституту кримінально-правового імунітету, що має як матеріально-правові, так і процесуально-правові аспекти.

Формування будь-якого правового інституту потребує належного теоретичного обґрунтування з уточненням на цій основі змісту позитивного законодавства та практики його застосування. І тому очевидно, що окресленими у цій статті проблемами тема кримінально-правового імунітету не вичерпується. Серед інших питань, які мають стати предметом окремих досліджень, є: подальша теоретико-правова розробка ознак імунітету як категорії у кримінальному праві; визначення його ролі та місця у системі кримінального права, змістовна та структурна регламентація цього інституту у Загальній та Особливій частині КК України. Окремою проблемою є співвідношення імунітету від кримінальної відповідальності з принципами кримінального права та із суміжними категоріями й інститутами, як то: виключення з дії кримінального закону, звільнення від кримінальної відповідальності, обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Важливою загальноправовою проблемою надання імунітетів залишається упорядкування їх обсягів з урахуванням актуальних потреб держави та суспільства, оптимізація процесу надання імунітету окремим категоріям суб'єктів права.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkYlYsERpk_NKSvxSXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України № 2124-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>
3. Уваров В. Г. Юридична природа кримінально-правових імунітетів. *Право.юа.* 2015. № 2. С. 64–69.
4. Навроцька В. В. Право на свободу від самовикриття, викриття, членів сім'ї чи близьких родичів як одна з процесуальних гарантій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2020. Вип. 3(91). С. 127–138.
5. Кожевников А. Ю. Конституційно-правове регулювання імунітетів в Україні (на прикладі глави держави, народних депутатів та суддів України) : автореферат дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. 20 с.
6. Ткаля О. В. Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010. 23 с.
7. Васильченко О. П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Наше право.* 2014. № 8. С. 43–49.
8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) (реєстр. № 7203) вимогам статей 157 і 158 Конституції України м. Київ 19 червня 2018 року № 2-в/2018 Справа № 2-89/2018 (4368/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng01d710-15#Text>
9. Волкотруб С. Г. Імунітет і проблеми його захисту в кримінальному судочинстві: автореферат дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 15 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15956/1/Volcotrub_2003.pdf
10. Ткаля О. В. Теоретичне обґрунтування імунітету як особливої правової категорії. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 43. С. 234–243.